

Vilniaus dramos teatro įkūrimo tikroji istorija ir Romualdo Juknevičiaus tremties byla teatro istorijos puslapiuose

Irena Aleksaitė

*Kultūros ir meno institutas,
Tilto 4, 2001 Vilnius, Lietuva*

Pranešimo temos pavadinime įvardijami du konkretūs klausimai. Tačiau straipsnyje paliečiama bendresnė teatrologinė problema, susijusi su istorinio fakto interpretacija, kuri mokslui apie teatrą yra itin prasminga metodologijos požiūriu. Jame nagrinėjama, kaip šie du svarbūs faktai – Vilniaus valstybinio dramos teatro įkūrimas ir režisieriaus Romualdo Juknevičiaus ištrėmimas iš teatro – atsispindi mūsų teatro istorijoje, kaip jie yra pateikti.

Raktažodžiai: R. Juknevičius, Vilniaus valstybinis dramos teatras, istorinis faktas

1940 m. spalio 6 d. įvyko Vilniaus valstybinio dramos teatro atidarymas. Tą vakarą buvo suvaidinta režisieriaus Romualdo Juknevičiaus pastatyta Hermano Heijermanso „Viltis“. Atrodo, nenuginčijamas istorinis faktas. Dar daugiau – lyg ir nekyla abejonių, jog ši teatrą įsteigė sovietinė vyriausybė. Šį faktą lyg ir patvirtina teatro atidarymo proga išleista programa. Šiandien ją pavarčius, supranti, kad nuo pirmųjų sovietinės okupacijos žingsnių jau stipriai veikė ideologiniai varžtai. Jurgio Blekaičio redaguotas, Algirdo Jakševičiaus apipavidalintas šis leidinėlis veikiau priminė sovietinės konstitucijos straipsnių ir kodeksų rinkinį nei teatro atidarymui skirtą programą. Virš besiplaikstančių raudonų vėliavų viršelyje puikavosi LTSR sovietinis herbas (Lietuva jau buvo inkorporuota į TSSR). Visą antrą puslapį užėmė Stalino portretas. Trečiajame buvo išvardyti į teatro atidarymą susirinkę garbingi svečiai – sovietiniai kariškiai, sovietinės LTSR vyriausybės nariai. Kol kas teatru nė nekvepia. Toliau talpinamas Vilniaus valstybinio teatro direktoriaus ir meno vadovo, taip pat Aukščiausiosios LTSR tarybos nario Romualdo Juknevičiaus įvadinis žodis, pavadintas „Įsikuriant“. Jame rašoma: „Tą dieną (turima omenyje spalio 6-ąją – I.A.) Vilniuje atidaromas pirmasis Valstybinis teatras, apie kurio reikalingumą smetoninio režimo buvo ir prisakyta ir prirašyta, tik konkrečiai labai nedaug tepadaryta. Šis faktas akivaizdžiai parodo ir tas

skirtingas kultūrinio gyvenimo sąlygas, kuriose mums tenka gyventi Tarybų Sąjungos tautų draugystėje“¹. Irgi, atrodo, neginčijamas faktas – paties direktoriaus ir meno vadovo žodžiai apie teatro įkūrimą Vilniuje. Vėliau dar grįšiu prie šio teksto.

Kaip ši teatro įsteigimo faktą įvardija teatro istorija? Štai lakoniškai kategoriškas vienintelis teiginys: „1940 m. spalio 6 d. atidaryto Vilniaus Valstybinio teatro branduolį sudarė Kauno Valstybės teatro trupės dalis“². Tai tik maža tiesos dalis. Lieka nuslėpta ir nepaaiškinta teatro įsteigimo priešistorė, be kurios neįmanoma suvokti Vilniaus valstybinio teatro atsiradimo. Jei sutiksime, jog Vilniaus dramos teatras įkurtas 1940 m. (ir jo atidarymas pritaikytas prie spalio švenčių jubiliejinės datos) liepos 2 d. LTSR prezidento ir ministro pirmininko Justo Paleckio, taip pat tuometinio švietimo ministro Antano Venclovos įsakymu, lieka neaišku, kaip per tris mėnesius (ligi spalio 6 dienos) buvo pastatyti net septyni spektakliai? Kas spėjo tokiu „dauguvietišku“ tempu surežisuoti G. Hauptmanno „Prieš saulėlydį“, H. Heijermanso „Viltį“, K. Inčiūros „Vincą Kudirką“, M. Pagnol'io „Topazą“, K. Binkio „Atžalyną“, V. Zonbergo „Jaunuosius daržininkus“, literatūrinę-muzikinę montažą Didžiojo spalio garbei, H. Beecher Stowe „Dėdės Tomo lūšnelę“? Nebuvo nieko ir štai per tris mėnesius gimęs teatras jau turi savo repertuarą. Iš kur, kaip?

Tuo tarpu Vilniaus teatro įkūrimo istorija prasiėjo gerokai anksčiau nei 1940-ųjų spalio 6 dieną. Okupacinė valdžia daugelį dalykų falsifikavo ir priskyre sau. Deja, 1979-aisiais teatrologai dar negalėjo atskleisti visos tiesos apie Vilniaus teatro įkūrimą. Pateiksiu tikrąją Vilniaus dramos teatro įkūrimo istoriją.

Ji visų pirma tampriai susijusi su mūsų vienu žymiausių režisierių – Romualdu Juknevičiumi. Nors, kaip matėme iš cituoto šio menininko pasisakymo apie Vilniaus teatro įkūrimą, jis lyg ir atsisako savo iniciatyvos šiame reikale. O gal yra priverstas atsisakyti? Trumpai apžvelkime R. Juknevičiaus kelią į Vilniaus dramą.

1934-aisiais, neišsilaikius Jaunųjų teatrui, į kurį šio teatro vadovas ir žymus mūsų scenos režisierius Andrius Oleka-Žilinskas dėjo dideles viltis, jo mokynys ir artimiausias padėjėjas R. Juknevičius išvyksta į Maskvą dviem metams stažuotis režisūros srityje pas pasaulinio garso scenos meistrą, režisūros eksperimentatorių ir novatorių Vsevolodą Mejercholdą. R. Juknevičius jau tada puoselėja idėją – sukurti savo teatrą, turėti savo trupę.

1936-aisiais, grįžęs iš Maskvos, R. Juknevičius nepriimamas į Valstybės teatrą Kaune. Tėn kol kas vis dar karaliauja Borisas Dauguvietis. Tokių energingų padėjėjų, naujos kartos režisierių kaip R. Juknevičius minėtam teatro senbuviui nereikia. Jaunam režisieriui siūloma vykti dirbti į Klaipėdos dramos teatrą, kuris 1935 m. čia buvo atkeltas iš Šiaulių. R. Juknevičius žino, jog šią trupę sudaro jauni aktoriai. Galbūt jis tikisi būtent su jais sukurti savo teatrą. 1936 m. Klaipėdos scenoje įvyksta R. Juknevičiaus režisūrinis debiutas – H. Heijermanso pjesė „Viltis“. Spektaklis pranoko visas viltis ir sukėlė didelį meninį rezonansą ne tik pačioje trupėje, Klaipėdos teatre ir mieste, spaudoje, bet ir gastrolių metu Kaune. Buvo aišku – Lietuvos teatro padangėje išsibė nepaprasto ryškumo jauno režisieriaus žvaigždė. Tačiau R. Juknevičius negali Klaipėdos dramoje visiškai realizuoti savo ambicingų kūrybinių planų. Rimta priešprieša ir kliūtimi jam tampa Klaipėdos teatro direktorius ir vyriausiasis režisierius Juozas Stanulis, bijąs bet kokių novacijų.

Abu A. Olekos-Žilinsko talentingiausi mokiniai – jauni režisieriai Algirdas Jakševičius (beje, irgi stažavęsis režisūros srityje Maskvoje, taip pat Niujorke) ir Romualdas Juknevičius – vis dėlto ižengia į Valstybės teatrą. 1938-aisiais A. Jakševičius čia kaip režisierius debiutuoja savo įžymiu spektakliu Eugene'o O'Neillo „Marko milijonai“, o 1939 m. R. Juknevičius pastato G. Hauptmanno „Prieš saulėlydį“, sukėlusį pasigėrėjimą jauno režisieriaus subtiliu pedagoginiu išvalgumu ir jo tvirta ranka. Šią pajutą ne tik jauni aktoriai, buvę R. Juknevičiaus kolegės iš Jaunųjų teatro, bet ir Kauno dramos vyresniosios kartos senbuviai.

R. Juknevičiaus, kuriam 1939-aisiais vos trisdešimt treji metai, autoritetas – milžiniškas. Apie jį glaudžiu būriu spiečiasi ne tik jauni artistai. Visiems akivaizdu, jog Kauno dramoje prasideda nauja kūrybinė era, susijusi su R. Juknevičiaus režisūrinio talentu bei dvasingo realistinio poetinio teatro paieškomis.

1940 m. sausio 17 d. Kauno teatro direktorius Antanas Juška paskelbia tokio turinio įsakymą:

„Kaunas. 1940 m. sausio 17 d.

Nuo šios dienos skelbiu Kauno Valstybės teatro dramos aktorių padalinimą dviem sąstatais. Padalinimo motyvai:

- 1) **palengvinti Vilniaus dramos teatro įsteigimą;**
- 2) palengvinti dramos išvykas į Vilnių ir provinciją (vienam sąstatui važinėjant, antras dirba Kaune);
- 3) normalizuoti aktorių santykius.

Vienam sąstatui vadovaus režisierius B. Dauguvietis, antram – režisierius-kandidatas R. Juknevičius. Jų padėjėjai bus paskirti vėliau³.

Antrąjį sąstatą, kuriam vadovauti buvo paskirtas R. Juknevičius, sudarė dvidešimt trys aktoriai.

Mus domina pirmas šio įsakymo punktas – „palengvinti Vilniaus dramos teatro įsteigimą“. Vadinausi, šiuo klausimu jau oficialiai buvo diskutuojama. R. Juknevičius 1939 m., atgavęs iš lenkų Vilnių, suprato, kad išmušė jo valanda – pats laikas kurti savo išsvajotą teatrą, tuo labiau, jog jo trupė jau susiformavo Kauno dramoje, ryškėjo ir būsimo teatro repertuaras.

1940 m. sausio 25 d. įvyksta didelės reikšmės įvykis: Kaune nepriklausomos Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba (pirmininkas Antanas Merkys) ir Švietimo ministerija (ministras K. Jokantas) priima nutarimą įsteigti Vilniuje valstybinį teatrą⁴:

„Vilniaus valstybės teatro steigimo klausimas.

Ministrų Taryba, apsvarsčius Vilniaus Valstybinio teatro steigimo klausimą, nusistatė pavesti Švietimo Ministerijai –

- 1) organizuoti Vilniuje nuolatinį valstybinį dramos teatrą; kol dramos teatras Vilniuje bus suorganizuotas, Vilniaus teatro reikalus rūpina Kauno valstybės teatras gastrolėmis;

- 2) išnuomoti Vilniaus miesto savivaldybei priklausančius rūmus Basanavičiaus gatvėje Vilniaus valstybinio teatro reikalams;

- 3) 25.000 litų avanso teatro scenos remonto ir įrengimų reikalams;

- 4) prižiūrėti esamą Vilniuje operetę ir dramą; operetei ir dramai laikyti gali būti duodamos nedidelės pašalpos.

Merkys. Ministras Pirmininkas⁵.

1940 m. gegužės 30 d. R. Juknevičius ir J. Grybauskas iš Kauno buvo komandiruoti į Vilnių apžiūrėti dramos teatro patalpų (buvusį Pohuliankos lenkų teatrą Basanavičiaus gatvėje), aptarti jų būsimą

remontą. Taigi Vilniaus dramos teatras jau egzistavo „de jure“. Beliko jį atidaryti.

Tačiau 1940-ųjų birželio 17 d. nepriklausomos Lietuvos vyriausybė nustojo gyvavusi. Pagal Molotovo-Ribentropo paktą Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota. Sudaryta nauja sovietinė Lietuvos valdžia visus lietuviško teatro steigimo Vilniuje laurus priskyre sau. LTSR prezidento ir ministro pirmininko Justo Paleckio, taip pat tuometinio švietimo ministro Antano Venclovos 1940 m. liepos 2 d. įsakymu⁶ R. Juknevičius skiriamas Vilniaus dramos teatro direktoriumi, o netrukus ir šio kolektyvo meno vadovu bei režisieriumi.

Kyla klausimas, kodėl visa ši Vilniaus dramos teatro įkūrimo tikroji istorija neatsispindėjo mūsų teatro istorijoje? Gali būti, jog šie dokumentai iš A. Merkio nepriklausomos Lietuvos vyriausybės nutarimų teatrologams tuo metu nebuvo žinomi, gal nebuvo ir prieinami archyvai. Bet kokių atveju teatro istorikas galėjo parašyti vieną „lanksčią“ frazę, jog Vilniaus valstybės dramos teatro įkūrimas sietinas su Kauno dramos teatru. Būtų aišku, jog ten reikia ieškoti šaknų ir faktų.

Antras istorinio fakto interpretavimas teatro istorijoje susijęs su režisieriaus R. Juknevičiaus dramatišku likimu, jo tremtimi pokario metais. Šis klausimas jau sudėtingesnis, nes pokariu ir gerokai vėliau, jau po R. Juknevičiaus ankstyvos mirties, apie tai vengta kalbėti. Net buvo pasklidęs gandas, jog karo metais R. Juknevičius lyg ir bendradarbiavęs su vokiečiais. Todėl 1979 m. išleistoje lietuvių teatro istorijoje⁷ R. Juknevičiaus tremtis buvo nutylėta. Ir tie keli šykštūs sakiniai, skirti šiam režisieriui, ne tik kad nieko nepaaiškina, bet dargi viską supainioja. Ką iš tikrųjų reiškė toks teiginys apie R. Juknevičiaus likimą 1946 m.: „Greta B. Dauguviečio spektaklius yra statę R. Juknevičius (**iki išvykdamas** 1946 m. į Žemaičių teatrą), K. Kymantaitė, V. Bernsas, B. Lukošius, J. Grybauskas, A. Kernagis, A. Radzevičius, J. Rudzinskas ir kt.“⁸ Arba dar vienas: „Po A. Čechovo vokalinių ir B. Dauguviečio „Uždavinių“ pastatymų, nuo 1946 metų R. Juknevičius beveik aštuonetą metų **vadovavo** Žemaičių, Klaipėdos ir Kauno teatrams.“⁹ Žodžiai „iki išvykdamas“ ir „vadovavo“ rodo, jog R. Juknevičius, ko gero, pats savo noru išėjo iš Vilniaus dramos teatro ir išvažiavo dirbti į Telšius su mėgėjišku Žemaičių teatru. Keistas sprendimas, kurį sunku suprasti. Kažkokia istorinė mistifikacija. Tokios „nekaltos“ formuluotės buvo šio straipsnio autoriaus teatrologo Marko Petuchausko pasirinktos vėlgi todėl, kad dar nebuvo galima pasakyti visos tiesos apie R. Juknevičiaus tremties bylą. Dar vis tebegaliojo cenzūros draudimas aiškintis šio menininko kuris, atseit, buvo nusikaltęs sovietinei tėvynei, dramatišką likimą.

Šiandien jau galime viską nuodugniai išsiaiškinti ir galutinai išteisinti režisierių Romualdą Juknevičių. Dar 1940–1941 sovietinės okupacijos metais daugelis Lietuvos menininkų prieš savo norą, kartais jiems patiems net nežinant, buvo skelbiami LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais. Taip įvyko su R. Juknevičiumi, B. Dauguviečiu, H. Kačinsku bei daugeliu rašytojų, dailininkų, kompozitorių. Sovietiniai ideologai iš Maskvos šitokia klasta formavo savo būsimą ideologinį ešeloną.

Vokiečių okupacijos metais R. Juknevičius ir toliau vadovavo kaip meno vadovas ir vyriausiasis režisierius Vilniaus dramos kolektyvui. Tačiau okupacinė valdžia neužmiršo jo ir daugelio kitų Lietuvos meninės inteligentijos atstovų sovietinės deputatystės. Tuo labiau, kad 1942 m. vokiečių armijos padėtis Rytų fronte po Stalingrado mūšių smarkiai pablogėjo. Todėl okupacinė valdžia pareikalavo iš buvusių deputatų viešo pasiaiškinimo.

1942-ųjų rugsėjo 1 d. laikraštyje „Naujoji Lietuva“ buvę sovietinės Lietuvos Liaudies seimo nariai (deputatai) – iš viso dešimt asmenų – išspausdino Rezoliuciją, kurioje išdėstė, kaip Lietuva buvo jėga ir apgaule inkorporuota į Tarybų Sąjungą ir kokių būdu vyko 1940-ųjų liepos 14 d. rinkimai. Tame pačiame minėto laikraščio numeryje buvo išspausdintas ir R. Juknevičiaus pareiškimas, kaip jis tapo sovietinio seimo nariu (deputatu). Šį pareiškimą prieš mėnesį režisierius perskaitė buvusių Liaudies seimo narių susirinkime Karo muziejuje Kaune. Ir Rezoliucijoje, ir pareiškime buvo išdėstyta visa tiesa apie sovietinę smurtinę procedūrą. Po šiais dviem dokumentais R. Juknevičius pasirašė. Kaip, beje, ir aktorius Henrikas Kačinskas. Šiuo prievartiniu aktu vokiečių okupacinė valdžia siekė užsitikrinti sau „disciplinuotą“ užnugarį. O tuo atveju, jei karą pralaimėtų, tai buvusių sovietinių Liaudies deputatų pareiškimai liktų įkalčiais jau sovietinei valdžiai.

Po karo sovietinės slaptos tarnybos bei KGB kaip mat iškėlė bylas visiems pasirašiusiems. Daugelis jų, tarp jų ir H. Kačinskas, baigiantis karui emigravo iš Lietuvos. Dar daugiau, buvo žinoma, jog visi pasirašiusieji buvo pasmerkti sušaudymui. R. Juknevičiaus, likusio Lietuvoje, situacija buvo nepavydėtina. Jį aky-lai stebėjo KGB ir laukė progos susidoroti. Dažniausiai svetimomis rankomis. Nors ir grįžęs po karo į Vilniaus dramą, R. Juknevičius jai nebevadovavo. Dirbo eiliniu režisieriumi. Su šiuo menininku buvo susidorota per jo kūrybą bei teatro kolektyvo pagalbą.

Pirmiausia didelės ir nepagrįstos kritikos susilaukė 1945 m. R. Juknevičiaus šmaikščiai ir linksmai pastatyti A. Čechovo vokaliniai „Meška“, „Piršlybos“, „Jubiliejus“. Vaidinimai buvo apkaltinti tiesos iškrypimu, „kreivu veidrodžiu“, sudarkyta A. Čechovo dramaturgija. Toks „programinis“ kritinis straipsnis

pasirodė partinėje spaudoje – „Sovetskaja Litva“ puslapiuose. Tokie pat aršūs ideologiniai kaltinimai pasipylė pastačius B. Dauguviečio pjesę „Uždavinys“. Didžiausias smūgis R. Juknevičiui suduotas Vilniaus dramos trupės susirinkime, kuriame dalyvaujant LKP CK ideologams buvo mesti rūstūs kaltinimai dėl jo meno – režisūros – svetimų ideologinių tendencijų, prieštaraujančių sovietinei tikrovei ir socrealizmo menui. Specialiu kultūros ministro įsakymu R. Juknevičius buvo pašalintas iš teatro ir dramos studijos, kur dirbo pedagogu. Ir tik A. Sniečkaus pasiūlymas dingti iš Vilniaus, išvažiuoti į Telšių „Žemaičių“ teatrą išgelbėjo R. Juknevičių nuo tolimes tremties į Sibirą, o gal ir dar nuo baisesnės akcijos.

Ir po devynerių metų savo teatrinės odisėjos, pabuvojęs Telšių, Klaipėdos, Kauno teatruose ir grįžęs pagaliau po Stalino mirties į kadaise savo sukurta teatrą, R. Juknevičius ir toliau iki pat savo ankstyvos mirties buvo nuolat KGB stebimas – jis taip ir liko nepatikimu ir potencialiu ideologiniu priešu. Tai buvo didelė R. Juknevičiaus tragedija, dėl kurios jis taip niekada ir neatsigavo. Galima sakyti, jog jį, kaip meninę asmenybę, sutraiškė politinė mašina.

1979 m. visiškai teisingai ir objektyviai įvertinus R. Juknevičiaus minėtus pokario pastatymus lietuvių teatro istorijos knygoje, taip sakant, atstačius istorinę tiesą, teatrologams būtų užtekę tik vienos vienintelės frazės, kad R. Juknevičius 1946 m. dėl susiklosčiusių nepalankių jam aplinkybių **buvo priverstas** išeiti iš sukurto savo Vilniaus dramos teatro. Būtent tie du žodžiai **buvo priverstas** iškart sudėtų visus reikiamus akcentus. Būsimieji teatrologai suprastų, jog po šia formuluote kažkas slypi. Kartais net toks mažas niuansas gali pagelbėti istorinei Tiesai ir stimuliuoti jos atskleidimą jau kitokiomis istorinėmis aplinkybėmis.

Gauta
2001 02 01

Nuorodos

¹ *Vilniaus Valstybinio teatro leidinys įsikūrimui Lietuvos TSR sostinėje ir pirmojo 1940–1941 metų sezono atidarymui paminėti*, p. 5–6.

² *Lietuvių tarybinis teatras 1940–1956*, Vilnius: Mintis, 1979, p. 13.

³ *CVLMA*, f. 101, ap. 2, b. 6, l. 1, 5, 6.

⁴ *CVLMA*, f. 101, ap. 2, b. 6, l. 1, 5, 6.

⁵ *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 814, l. 232.

⁶ *CVLMA*, f. 200, ap. 1, b. 1, l. 1.

⁷ *Lietuvių tarybinis teatras 1940–1956...*, p. 88.

⁸ Ten pat, p. 88.

⁹ Ten pat, p. 99.

Irena Aleksaitė

THE TRUE STORY OF HOW VILNIUS DRAMA THEATRE WAS FOUNDED AND THE CASE OF R. JUKNEVIČIUS' EXILE

Summary

This article tackles the issue of historical truth and its relation to the period in question or, in another way, the problems concerning interpretation of the historical facts. In Soviet years, under the pressure of censorship, theatre historians were forced to hush up or circumvent things. This is how they falsified the story about the foundation of the Vilnius Drama Theatre. As we know, Soviet authorities used to arrogate all the merits to themselves claiming that they are founders of everything and that they are in charge of turning the new pages in history. Yet the true date of foundation of the Vilnius Drama Theatre is not October 6, 1940, but 1939 as it was announced in a decree issued by the independent government of Lithuania. The article gives a more detailed account on these facts.

Similar historical falsification is the so-called 'case of exile' with the celebrated theatre director Romualdas Juknevičius in principal role. The History of Lithuanian Theatre, published in 1987, tends to leave out or evade this fact. It contains a published text (written by M. Petuchauskas), which gives no evidence but one weird thing: in 1946, according to the article, R. Juknevičius leaves Vilnius Drama Theatre for an appointment in the Samogitian Amateur Theatre in Telšiai. It does not even bother to explain the reasons for so important a step. In the actual fact, it was Soviet KGB that exiled R. Juknevičius from Vilnius to Telšiai as a penalty for his careless talks during the years of German occupation on how Lithuania was incorporated in the Soviet Union. These facts, however, are absent in the aforementioned source, let alone their misleading interpretation. On the other hand, if some theatre historian had used more "sinuous" formulation, saying, for example, that R. Juknevičius **was forced** to resign from the Vilnius Drama, the reader would be instigated to think and consider this question. Hence a theatre historian, dealing with his or her object of research and facts about it, should be exceptionally precise in description because his task calls for a considerable understanding and even diplomacy, especially if one is to work under unfavourable historical and political conditions.